

Képek – kutatás és reprezentáció

Sarah Pink – László Kürti – Ana Isabel Alfonso, eds.: *Working Images. Visual Research and Representation in Ethnography*. London – New York: Routledge, 2004. 224 p.

A kortárs néprajzi és antropológiai kutatások évek óta élnek és foglalkoznak a technikai fejlődés adta lehetőségekkel, problémákkal. Az elmúlt évtizedben a vizuális antropológiából kiindulva megsokasodtak a témával kapcsolatos elméletek, gyakorlati tapasztalatokat felvonultató írások. Emellett az antropológia többi irányzata és a néprajz szintén használja, a maga formájára alakítja a vizualításban rejlő lehetőségeket. A munkák egy részének célja, hogy a létrejövő és a már meglévő rajzok, fényképek, filmek ne önmagukban álló, „néma”, száraz adatként funkcionáló képek legyenek, hanem önállóan – és nem csak a kutató szempontjából – élő, a vizsgált témával beszélgető objektumként segítsék a kultúrák megismerését. Szintén vitatéma a szöveg és a kép egymáshoz (és az adott témához) való viszonya. Ehhez kapcsolódik a nyomtatott formában és a világhálón való megjelenés kérdése. Az egy-egy téma iránt tudományos vagy ismeretterjesztő szinten érdeklődők körében egyre népszerűbb az internetes és digitális technikákat alkalmazó kutatás, illetve keresés, mely arra „kényszeríti” a kutatókat, hogy eredményeiket ezeken a fórumokon is hozzáférhetővé tegyék.

A megújulási kísérletek és megvalósulások, a fenti kérdésekre adott válaszok egyik példája ez a tanulmánykötet, melyet azonos címen 2001-ben egy konferencia előzött meg a liszaboni etnológiai múzeumban.

A könyvet kézbe vevő olvasó számára a kihívás többrétű: olvasni a nyomtatott lapokat, használni és értelmezni a hozzá kapcsolódó internetes oldalt, és sajnálkozni azon, hogy a konferencián nem láthatta mindenek a (re)prezentációját. Ehhez járul még hozzá a címben rejlő kettősség, játék. Ha szó szerint fordítom, akkor lehet munkaképek vagy akár munkálkodó képek. Ha mindezt tágabban értelmezem, akkor lehetek én az, aki a képeket használja, tudatosan készíti, és válogatja. A második olvasatban a képek „dolgoznak meg” engem, irányítva és vezetve mondják el önmagukat. És valóban, ha az ember értelmezi azokat az elméleti és esettanulmányokat, melyeket a szerzők kínálnak, elfogadja és alkalmazva látja ezt a kétféle értelmezést. Ne feledkezzünk meg a kötet alcíméről sem, mely körülhatárolja a kézbe vett munka témáját: vizuális kutatás és reprezentáció az etnográfiaiban.

Adott tehát egy konferencia (megismételhetetlen, de reprodukálható szöveg), egy könyv (statikus szöveg), valamint egy adottságokhoz és eszközökhöz kötött világhálós feldolgozás (további lehetőségeket és kutatásokat felkínáló szövegáradat). Ezek együtt, egymást erősítve merülnek el egy olyan kérdésben, mely a kultúrával és társadalommal

foglalkozó tudományok minden tagját érinti valamilyen szinten. A kötet szerzőinek többsége az európai antropológia és a művészet területéről érkezett, de írásaikban a határtudományok adta lehetőségeket is kihasználják.

A konferencia

Mivel a konferencián nem vettem részt, ezért az interneten megjelent tájékoztató alapján foglalom össze röviden célját és felépítését. A szervezők az oktatás és a kutatás közötti kapcsolatok és lehetőségek vizuális antropológián belüli keresését határozták meg a rendezvény céljaként. Az előadások négy panelben kaptak helyet: 1. Fotográfia az antropológiai oktatásban, kutatásban és reprezentációban. 2. Ikonográfia az antropológiai oktatásban, kutatásban és reprezentációban. 3. Fejős Pál szerepe a vizuális antropológia fejlődésében. 4. Vizuális képek használata az antropológiai múzeumokban. Az itt szereplő előadások rövid ismertetése olvasható az interneten. A konferencián megjelenő kutatások egy része kiállítás formájában is látható volt.

A könyv

A tanulmánykötet felépítése – és ezáltal célja is – világos, jól tagolt. A bevezetőt követő első rész a terepmunka vizuális módszereivel foglalkozó írásokat tartalmazza, míg a második rész a (megszerzett) vizuális tudás reprezentációs lehetőségeinek példatárát adja. A kötetet epilógus zárja, mely másként csoportosítja ez addig olvasott anyagot. A tanulmányok felvázolják a vizuális etnográfia „folyamatát” – a terepen való mozgástól és lehetőségektől a feldolgozáson át a nagyközönség számára adott hozzáférésig.

Látható, hogy a konferencia és a tanulmánykötet célja, felépítése, hangsúlyai nem azonosak. A konferencián kiemelten megjelenő antropológiai oktatás témájával csak nyomokban találkozhatunk a könyvben. Fejős Pálra utalnak ugyan (de önálló tanulmányban nem foglalkoznak munkásságával), a múzeumokban való alkalmazás lehetősége szintén eltűnik a publikációból. Új elem viszont a néprajzi, antropológiai filmekre fordított hangsúlyos figyelem.

A megjelent írások témájukat és jellegüket tekintve sokfélék, ezért nem törekszem arra, hogy mindegyikről szót ejtsek, és lista formájában összefoglaljam. Inkább egy-egy probléma köré csoportosítva igyekszem összekapcsolni az egyes írásokat. A rajz- és fényképhasználat lehetőségeit és a hipermédia adta új távlatokat boncolgató és bemutató írásokat emelem ki a gyűjteményből. Emellett fontos szerepet kap a néprajzi/antropológiai film és videó lehetőségeinek, megújulásának kérdése Grasseni (15–30. p.), Oorbitg Canal (31–46. p.), Henley (109–130. p.) és Camas et al. (131–146. p.) tanulmányaiban, valamint a csoportterápiák adta „láthatatlan képek” alkalmazhatósága a vizuális kutatásokban Edgar (90–106. p.) írásában.

A rajz és a fényképek etnográfiai/antropológiai tudományos felhasználásának és készítésének problémájával, lehetőségeivel foglalkozó szakirodalom bőséges. Jelen keretek között nem célom a történeti munkák és a tudományos elméletek felvázolása. Hasonló,

a megújításra törekvő kötetként a – *Working Images*ben is többször idézett – Marcus Banks és Howard Morphy által szerkesztett *Rethinking Visual Anthropology* említem (Banks–Morphy, eds. 1999).

Sarah Pink az Előszóban kifejti, az új etnográfiai kutatások középpontjában a reflexivitás, a kutató és kutatott, a kutatás és reprezentáció, izantropológia és más tudományok közötti együttműködés, új etikai hozzáállás és az új technológiák alkalmazása áll (3–4. p.). Lényegében a tanulmánykötet is ennek egy szép példája.

Rajz és festészet

A manuálisan készített képekkel két cikk foglalkozik, egy pedig érintőlegesen beszél róluk. A módszerekhez kapcsolódóan Gemma Orbitig (31–46. p.) a venezuelai pumé indiánok között végzett terepmunkája során a vizuális technikák, elsősorban a videó és fénykép segítségével próbálta megfejteni a képzelet- és álmvilág szféráját, és felderíteni a láthatatlan társadalmi kapcsolatokat. Esettanulmánya a szóbeli narráció és a fénykép, a rajz segítségével az adatközlők önreprezentációját mutatja be. A rajz az álmvilág megjelenítésében jut meghatározó szerephez. Ana Isabel Alfonso *New graphics for old stories: representation of local memories through drawings* (Új grafikák régi történetekhez – a helyi memória reprezentációja rajzokon keresztül) című tanulmánya (72–89. p.) a portugál–spanyol határ közelében fekvő portugál falu kollektív memóriáját hívta elő rajzok segítségével. A múlt tevékenységeit, tárgyait és természeti környezetét felelevenítő vázlatokat rajzolt újra Manuel Joao Ramos az adatközlők leírása és javítása alapján. Alfonso saját módszerét grafikus antropológiának nevezi. A reprezentációt bemutató fejezetben Ramos, aki nem csupán antropológus, hanem festőművész is, saját cikkében – *Drawing the lines: the limitations of intercultural ekphrasis* (A határvonalak megrajzolása: az interkulturális ekfrázis korlátai, 147–156. p.) – a kultúrák különbözőségét feltáró tapasztalatáról ír. Etiópia fővárosának megbízásából Sába királynőjének történetét kell megfestenie. Munkája során a szavak és a képek közti kapcsolat mélyebb feltárása szükségeltetett a mintegy illusztrációként szolgáló rajzhoz. A címben szereplő ekfrázis a vizuális tartalommal való leírást jelenti, napjainkban a vizuális művészet és irodalom közti kapcsolatokat jelölheti.

Mindhárom esetben meghatározó szerephez jut a régen látott képek, álmok, kollektív emlékezet felidézése és képi valósággá tétele. Ennek módja lehet az adatközlő általi rajzoltatás, a már meglévő információk lerajzolása és az adatközlők segítségével azok pontosítása vagy az összegyűjtött verbális és képi anyag újraértelmezése saját gondolatvilágunkban. Ezekben az esetekben a vizualitás nem létezik az elmondott vagy leírt szöveg nélkül.

A fénykép

A rajzokhoz is kapcsolódó Gemma Orbitig *Photography in the field: word and image in ethnographic research* (Fénykép a terepen: szöveg és kép az etnográfiai kutatásban) című tanulmánya fényképekkel is igyekszik megragadni a láthatatlant: az indiánok estébe nyúló

toké szertartásának előkészületeit és eszközeit fotózza, magán a szertartáson azonban csak rajzolhat és jegyzetelhet, hangfelvételt készíthet. Terepmunkája során a nappali, az ébrenlétet bemutató fényképek fekete-fehérek, míg az álmok világába vezetőik színesek. Számára (is) a fotó jegyzetfüzet, emlék, illusztráció és bizonyíték. A fotók az adatközlők számára is szolgálhatnak kiegészítésre szoruló, eddig másképpen látott információkkal. A beszélgetés a képekről megmutatja, hogy ők miként gondolkodnak saját világukról. Ez a módszer nem egyedüli, és az antropológiában is alkalmazták már, de Orbitig nagyon intenzíven részt vesz ezeknek a létező és álmokban élő világoknak és társadalmi kapcsolatokra gyakorolt hatásuknak a megértésében.

Olivia da Silva és Sarah Pink *In the Net: anthropology and photography* (Hálóban: antropológia és fotográfia) című tanulmánya (157–165. p.) az azonos című kiállításához kapcsolódó munkákról és fényképekről számol be, a reprezentáció oldaláról közelítve. A kiállítás portugál és angol halász közösségek tagjait mutatja be. A hivatásos fotós, Silva által dokumentumfotó igényével készült portrék a kultúra, a hely és az identitás kérdéseire adnak válaszokat. Az egyes portrék (és személyek) mögött számos komoly interjú és az adatközlőkkel való együttműködés áll. Silva fontosnak tartja a fotós és fotózott közti kapcsolatot – ennek gyakorlatát a közölt fényképek teljes mértékben visszaadják. A képek antropológiai olvasatát nyújtja Sarah Pink, aki amellet érvel, hogy az expresszív fotózás is használható az antropológiai kutatások során.

Az etnográfiai módszerekhez kapcsolódóan digitális archívumok felhasználásának és életre keltésének példája olvasható Kürti László huszadik századi lajismizsei képeslapokról szóló tanulmányában – *Picture perfect: community and commemoration in postcards* (Tökéletes kép: közösség és megemlékezés a képeslapokon, 47–71. p.). A múlt képei, a lapok szövegei, az adott múlt jelen állapota és a hozzá kapcsolódó szövegek, történetek (kollektív emlékezet) egy-egy képeslap szereplőinek, épületeinek életét mutatják be. Az elemzett képeslapok egy digitális archívum részei, ezért némiképpen kapcsolódnak a hipermédia problémájához is.

A hipermédia

Conversing anthropologically: hypermedia as anthropological text (Társalgás antropológus módjára: hipermédia mint antropológiai szöveg) című tanulmányában Sarah Pink (166–184. p.) az etnográfiai reprezentáció viszonylag új, multimédiás formái – a digitalizálás, CD, DVD, internetes megjelenés adta lehetőségek kihasználására hívja fel a figyelmet, saját példáin keresztül bemutatva. Az eddig használt és megújításra szoruló formák – folyó szöveg, fénykép, film, hang – beépíthetők és jól felhasználhatók, ezenfelül lehetőséget adnak egy reflexív antropológiai anyag létrehozására. Rod Coover *Working with images, images of work: using digital interface, photography and hypertext in ethnographia* (Munka a képekkel, a munka képei: digitális felület, fénykép és hipertext használata az etnográfiában) című írása (185–203. p.) szintén ezt a kérdést feszegeti: mi történik, ha a képek digitális világba kerülnek? Francia szőlőtermesztők között részt vevő megfigyelőként eltöltött tapasztalatairól és az ott készített anyag feldolgozásáról ír.

A hipermédia a kutatót és az olvasót is új gondolkodás, használat elé állítja. A különféle formák együttes alkalmazása megengedi, hogy az eddigiektől elszakadva a kép ne

csak a szöveg illusztrálása legyen. A hipermédia az etnográfiai anyag publikálásának lehetőségén túl jól alkalmazható a pedagógiában is (erről bővebben lásd Anderson 1999). A terepen gyűjtött anyagok együttese és az analízis közti átjárhatóság, multilinearitás lehetővé teszi, hogy az olvasó saját rendszereket és következtetéseket alakítson ki. Létrejöhethetnek internetes fórumok, melyek az együtt gondolkodás lehetőségét kínálják (interaktív etnográfia). A virtuális kiállítások világában minikiállítások alakulhatnak. Az új megjelenési formák lehetővé teszik a szöveg és kép közti határ eltűnését, megújíthatók és bővíthetők; együttműködést, reflexivitást és többszólamúságot eredményezhetnek. Természetesen számolni kell hátrányaival is, mely a megvalósulás formája mellett (például technikai apparátust igényelnek, nem minden esetben hordozhatók, tárolási kapacitásuk véges) – mint már említettem – egy újfajta alkotási, olvasási, értelmezési és feloldozási módszert igényel.

Online

A könyvben többször történik utalás az internet adta lehetőségek kihasználására. A kíváncsi olvasó áttérhet a multilineáris szöveg és kép formátumra, hiszen a tanulmánykötethez weboldal is tartozik. Ami szembeötlő, hogy a „virtuális” könyv alcíme más, mint a kézzel foghatóé: *Módszerek és média az etnográfiai kutatásban*. Emellett néhány tanulmány címe sem azonos (sajnos az nem derül ki, hogy miért). Az oldal 2003-ban született bemutatkozó szövegéből megtudhatjuk, hogy a könyv alakban való publikálás egyik fő oka abban keresendő, hogy az antropológiában a nyomtatott szó fontos szerepet játszik, alapvetően ez a tudomány fő fóruma. A weboldal azonban betöltheti azokat az űröket, melyek a nyomtatott verzióból adódnak: a video- és filmrészletek megjelennek, szerepet kap a hipermédia és a könyvben fekete-fehér felvételek színesen tárulnak elénk.

A tanulmányok rövid összefoglalója is megtalálható a honlapon, a megfelelő vizuális mellékletekkel és a szerzőre vonatkozó további adatokkal, elérhetőségekkel. Sajnos a felkínált oldalak, elágazások nem mindegyike működik. Talán ez is jelzi, hogy ez a módszer és lehetőség (melyről a könyvben is sokat olvashatunk) még gyerekcipőben jár, az antropológiai kutatások és kutatók nem minden esetben élnek vagy élhetnek vele.

Más szempontból (is) hasznos a webes változat. Két, egymással és a könyvvel is összekapcsolódó szervezet oldalaira is rákapcsolódhatunk, az *EASA*-ra (*European Association of Social Anthropology*) és a *Visual Anthropology Network*re, melyek szintén többfelé ágazva vezetnek a vizuális antropológia sűrűjébe.

A *Working Images* ötlete és kivitelezése a bevezetőben felvetett kérdésekre többféle választ és lehetőséget ad. Azon ötletek, szempontok nagy része, melyek az ismerkedés során felmerültek bennem, visszaköszönek, ahogy Felicia Hughes-Freeland írja: „Ennek a könyvnek a kulcskérdése nem csupán a képek és szavak harca, hanem az antropológia mint tudomány és az emberi természet többszólamúságának megerősítése, a képzelet és képek szerepének fontossága mindkét területen.” (210. p.) Az esettanulmányok és azok vizuális elméletbe illeszthetőségének tanulságán túl a kötetben benne rejlenek az új, interaktív, reflexív kutatások, publikálások és kiállítások elméleti keretei és első – már kipróbált – lépései.

IRODALOM

ANDERSON, KEVIN TAYLOR

1999 Ethnographic hypermedia: transcending thick descriptions. <http://cc.joensuu.fi/sights/kevin.htm>.

BÁN ANDRÁS, SZERK.

1999 Körülírt képek. Fényképezés és kultúrakutatás. Miskolc–Budapest: Miskolci Galéria – Magyar Művelődési Intézet.

BANKS, MARCUS

é. n. Visual research methods. <http://www.soc.surrey.ac.uk/sru/SRU11/SRU111.html>. /Social Research Update, 11./

BANKS, MARCUS – MORPHY, HOWARD, EDS.

1999 Rethinking visual anthropology. New Haven – London: Yale University Press.

EASA

é. n. <http://www.easaonline.org>.

EDWARDS, ELIZABETH

1992 Introduction. *In* Anthropology & photography 1860–1920. Elisabeth Edwards, ed. 3–18. New Haven – London: Yale University Press.

SCHWARTZ, DONA

1989 Visual ethnography: using photography in qualitative research. *Qualitative Sociology* 12:119–154.

WORKING IMAGES

é. n. <http://www.easaonline.org/workingimagesbook.htm>.